

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МНС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Аналіз проблеми дослідження показав, що психологічна готовність є важливою складовою професіоналізму, як прояви професійної майстерності. Проте розуміння професіоналізму, як вищою стандарту діяльності певною мірою звужує і збіднює його зміст, залишаючи особу та її розвиток на другому плані.

Процес психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях динамічний і суперечливий. В ході його формуються й удосконалюються специфічні знання, уміння, навички і якості особи працівника. Успішність службової діяльності того або іншого працівника відрізняється за якістю результатів виконуваних завдань. Навіть у працівників МНС, що мають приблизно рівні показники професійної підготовки, результати службової діяльності можуть бути різними, оскільки кожен працівник МНС України може знаходитися в різному стані психологічної готовності.

Стан психологічної готовності працівників МНС України обумовлюється стійкими психічними особливостями, але даний стан не є простим перенесенням якостей і станів у нову ситуацію, просту їх актуалізацію. На стан психологічної готовності працівників МНС впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється їхня службова діяльність.

Таким чином, актуальність вирішення питання щодо визначення моделі психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях є очевидною.

Останні дослідження й публікації показують, що дослідження психологічної готовності до діяльності особи в екстремальних ситуаціях було здійснене А.В. Щербіною (1997) у ході якого він виділив чинники, що впливають на рівень професіоналізму (стихийні біди, катастрофи, аварії, сильні епідемії, локальні конфлікти). Робота в умовах дії даних чинників вимагає постійного підключення резервних можливостей і обов'язкового відновлення.

Дослідження, що проводилися М.І. Дьяченко показали, що динамічну структуру стану реальної психологічної готовності до складних видів діяльності складають наступні взаємозв'язані елементи:

- усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання іншими людьми;
- усвідомлення цілей, рішення яких приведе до задоволення своєї потреби або виконання поставленого завдання;
- осмислення й оцінка умов, в яких відбуватимуться майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з рішенням задач і виконанням вимог подібного роду;
- визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш вірогідних і допоміжних способів рішення задач або виконання вимог;
- прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;
- мобілізація сил відповідно до умов і завдання, самонавіювання на досягнення мети.

Не можна не відзначити праці з даної проблеми Н.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, В.М. Марченко, де вони виділили в загальній структурі психологічної готовності два види готовності, а саме тривалу і ситуативну (оперативну). Ситуативна (оперативна) і тривала (постійна) психологічна готовність знаходяться в єдності. Оперативна психологічна готовність це кожного разу створюване функціональне вістря тривалої психологічної готовності, що підвищує її дієвість. Виникнення оперативності психологічної готовності як стану залежить від тривалої готовності, у свою чергу, ситуативна психологічна готовність визначає продуктивність тривалої психологічної готовності в даних конкретних обставинах [4].

А.Т. Іваницький, Г.І. Перекопський, В.Д. Шадріков, аналізуючи зміст готовності до професійної діяльності, як основні елементи психологічної готовності, розглядає наступні компоненти:

- мотиваційний, – позитивне ставлення до професії, інтерес до неї тощо;
- орієнтаційний, – знання і уявлення про особливості і умови професійної діяльності, її вимоги до особи;
- оперативний, – володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, уміннями і навичками, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо;
- вольовий, – самоконтроль, уміння управляти діями, з яких складається виконання трудових обов'язків [3, 5, 9].

Достатня розвиненість і вираженість цих компонентів і їх цілісної єдності - показник високого рівня психологічної готовності працівника, його активності, самостійності, творчості в процесі діяльності. Недостатня розвиненість і вираженість їх свідчить про відому непідготовленість, незавершеність формування готовності, про її середні або низькі рівні.

В.І. Месников виділяє три основні компоненти психологічної готовності військовослужбовців до дії в екстремальних ситуаціях: мотиваційно-ціннісний, когнітивний і емоційно-вольовий [6].

Мотиваційно-ціннісний компонент включає: ставлення до служби; глибоке розуміння і усвідомлення державного значення і важливості того, що виконується; свідоме прагнення до подолання труднощів, виконання службового завдання.

Когнітивний компонент припускає: правильне уявлення про майбутні вимоги, умови, труднощі, способи дій при виконанні того або іншого службового завдання.

Емоційно-вольовий компонент відображає: переживання, емоції, відчуття, стани, що випробовуються працівниками перед, у ході й після виконання службового завдання; емоційно-вольову стійкість; тривале напружене навантаження, ризик у небезпеці; відповідальність; самостійність; рішучість; цілеспрямованість; наполегливість; активність; ініціативу; уміння управляти своїми емоціями, мобілізуватися на виконання поставлених завдань.

Цікавою є і структура психологічної готовності до професійної діяльності в П.П. Горностає, яка включає такі чотири підструктури:

- професійна спрямованість (система відносин особи до професійної діяльності);
- професійна самосвідомість (система відносин особи до себе і сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності);

- професійно-операційна підсистема (сукупність знань, умінь, навиків, стратегій рішення професійних задач);
- підсистема професійно важливих якостей особи, що є особливими передумовами психологічної готовності до професійної діяльності.

Компоненти психологічної готовності до професійної діяльності за М.М.Багашовим і М.І.Лукашевичем включають:

- пізнавальну активність: мотиваційна сторона (інтерес до нового середовища і бажання його пізнати); операційна сторона (уміння систематизувати конкретні виробничі завдання, проблеми, виявляти їх типовість, визначати причини виникнення професійних проблем і акцентувати увагу на них, а не на наслідках);
- інтелектуальну активність (самостійність і проблемний, критичний характер мислення, що забезпечує здатність визначати специфіку конкретного професійного середовища, його особливості; передбачає пластичність мислення як уміння відсторонитися від минулого досвіду, орієнтуючись на ситуацію "тут і тепер");
- прагнення до реалізації та прояву себе, самоактуалізації незалежно від середовища, в якому знаходиться людина. Наявність такого прагнення дозволяє знайти адекватні до середовища способи професійного самовираження і самоствердження.

На думку О.А. Конопкіна, Л.С. Нерсесяна, В.Н.Пушкіна психологічна готовність має трикомпонентну структуру. Першим компонентом є образ дії, яку необхідно виконати у відповідь на екстремальний чинник. Даний образ повинен бути адекватним ситуації і оперативним. За ним повинно бути чітко визначене рішення і дії, направлені на компенсацію даного чинника [5].

А.С. Тарановська виділила основні характеристики й визначила психологічну готовність до професійної діяльності як інтегровану освіту, яка включає три взаємообумовлені і взаємозалежні підструктури:

- 1) *функціональну*, до якої входять компоненти:
 - *мотиваційний*, – мотиви вибору професії, орієнтація на цінності діяльності;
 - *когнітивний*, – знання спеціальності;
 - *операційний*, – наявність умінь і навиків, необхідних для вирішення професійних завдань, моделювання власної діяльності;
- 2) *емоційну*, – налаштованість на рішення задач, упевненість у собі, стан задоволеності професією, задоволення від роботи;
- 3) *особову*, – професійно значущі якості особи.

Структура психологічної готовності до професійної діяльності за Т.Г.Філімонової включає наступні рівні й компоненти:

1) особовий рівень представлений ідейно-моральним компонентом, який містить у собі ставлення до діяльності як життєвої цінності; якості особи, які забезпечують появу ціннісного ставлення до діяльності; краще ставлення до будь-якої діяльності;

2) операційний рівень представлений такими компонентами, як інтелектуальним (макро і мікроінформованість) і практичним (загальнотрудове вміння, професійні вміння).

Визначаючи якісну характеристику психологічної готовності працівника МНС України до службової діяльності в екстремальних умовах, розуміння даної проблеми, Н. Силкін найбільш наблизився до побудованої нами моделі психологічної готовності, де він, у свою чергу, виділяє основні компоненти та якості, що становлять зміст кваліфікаційної характеристики працівників воєнізованих структур, до них слід віднести:

- **мотиваційний компонент**, – гуманістичну спрямованість службової діяльності; глибоке розуміння і усвідомлення державного значення й важливості виконуваних завдань; любов до професії; цивільну мужність, принциповість; непримиренність до порушень законності; свідоме прагнення до подолання труднощів;

- **емоційно-вольовий компонент**, – емоційну стійкість до тривалих напружених навантажень; готовність до ризику, небезпеки; віру у свої сили і в можливість сприяння з боку товаришів по службі; відповідальність, самостійність і рішучість при виконанні службових завдань; невідступність, наполегливість і ініціативність;

- **пізнавальний (когнітивний) компонент**, – стійкість до перешкод пізнавальних процесів; правильне уявлення про майбутні труднощі, умови, вимоги служби; уміння правильно розуміти і оцінювати мотиви поведінки товаришів по службі і соціально-психологічні явища в колективі;

- **регулятивний компонент**, – уміння управляти своїми емоціями, знімати нервово-психічну напругу і втому; мобілізуватися на виконання завдань і підтримку високої працездатності; уміння здійснювати психопрофілактику і психогігієну; уміння викликати бажані психічні стани [6].

Тож метою цієї роботи стало розкриття моделі психологічної готовності працівників МНС України до виконання завдань в екстремальних ситуаціях.

Щоб розробити модель готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях, необхідно, узагальнивши результати теоретичних досліджень, розглянути її основні функції та виділити компоненти, сформованість яких забезпечує реалізацію цих функцій.

У загальному сенсі функція (від лат. *functio* – виконання) – це обов'язок, круг діяльності [7, с. 543].

Проте в рамках акмеологічного дослідження точніше визначатиме поняття "функція" через поняття "завдання".

Як сказано в словнику "Психологія", завдання – це дана в певних умовах (наприклад, у проблемній ситуації) мета діяльності, яка повинна бути досягнута перетворенням цих умов згідно з певною процедурою [6, с. 119]. Іншими словами, завдання – це необхідність досягнення певного результату в заданих умовах.

Функція – це сукупність об'єктивно існуючих однорідних завдань, які необхідно вирішити для забезпечення нормальної життєдіяльності даної системи, що постійно повторюються, розподілених у часі, її переключення з одного стану в інший, що більш повно відповідає пред'явленим вимогам. Кожна функція характеризується специфічним набором ознак, що відрізняють її від інших функцій.

Аналізуючи слово "готовність" з семантичної точки зору, слід відзначити, що в словнику В.В. Даля "готовність" не виділяється в окрему статтю, проте воно є всередині статті "Готувати" і визначається як стан або властивість готового [1, с. 388]. При цьому "готовий" (про людину) визначається як такий, що "зібрався зовсім, що пристосувався до чого; що може і охочий що виконати" [1, с. 387].

У словнику С.І. Ожегова виділяються два значення слова "готовність". У першому значенні готовність – це "згода зробити що-небудь", у другому – "стан, за якого все зроблено, все готово для чого-небудь" [5, с. 142].

Певним чином це слово тлумачиться й у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (Київ, "Перзи" Ірпінь, 2007).

Таким чином, вже на семантичному рівні можна виділити дві функції готовності до діяльності як акмеологічного феномена – спонукальну і старанну.

Спонукальна функція готовності до діяльності забезпечує формування мотивів, спонукаючих до подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод і цілеспрямованого рішення виниклих задач.

Виконавча функція готовності до діяльності припускає, що оптимальне рішення виниклих задач забезпечене, з одного боку, сформованою системою знань, умінь, навиків, компетенції, а з іншою – до певного рівня розвиненими особовими і суб'єктними якостями і властивостями людини. Виходячи з аналізу останніх публікацій з проблематики дослідження, можна стверджувати, що працівники МНС України настроюються на певну поведінку, на здійснення дій, необхідних для досягнення поставленої мети, створюють необхідні умови для виконання поставлених завдання, а також здійснюють підготовчі дії, проводять вправи, тренування, малюють (передбачають) схеми можливого розгортання подій, моделюють процес своєї діяльності в екстремальних ситуаціях. З початком практичних дій уважно стежать за зміною обстановки, оцінюють адекватність своїх дій, модель яких вони побудували попередньо, прагнуть не упустити можливості використання оптимальних умов і засобів, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляють собою, що в загальному вигляді й відображає їхню психологічну готовність до діяльності.

Різні автори виділяють у складі готовності до діяльності як у системно-структурній освіті різні компоненти, підхід котрих викладений вище.

Проаналізувавши результати досліджень, присвячених проблемі готовності до діяльності в екстремальних умовах, ми дійшли висновку, розробка моделі цього акмеологічного феномена як системно-структурної освіти є можливою на найвищому рівні узагальнення.

Таким чином, психологічна готовність до професійної діяльності працівників МНС України - це складне цілісне утворення психіки людини, що інтегрує в собі ряд психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки. Залежно від того, яке функціональне навантаження виконують смислові характеристики даного феномена в процесі професійної діяльності, їх можна співвіднести до певних "системних блоків", а саме таких компонентів психологічної готовності до професійної діяльності, як-то: мотиваційний, когнітивний, особовий, операційний, оцінний, емоційно-вольовий, орієнтаційний.

Виділення тих або інших компонентів психологічної готовності до професійної діяльності працівників МНС України в умовах екстремальної ситуації носить умовний характер, у зв'язку з тим, що вони взаємопов'язані і взаємообумовлені. Виключення з психологічної готовності будь-якого з компонентів призводить до зниження успішного виконання поставлених завдань, надалі що приводить до низького результату професійної діяльності.

Таким чином враховуючи особливості службової діяльності працівників МНС України при виконанні поставлених перед ним завдань в екстремальних ситуаціях, слід зазначити ті *вимоги*, які виникають перед ним, щоб у подальшому, спираючися на аналіз наукової літератури і професійні вимоги, виділити психологічні складові, які й визначатимуть психологічну готовність до дій в екстремальних ситуаціях:

- сформованість у працівників МНС України реальних уявлень майбутніх службових дій в екстремальних ситуаціях; здатність реально сприймати майбутню небезпеку при виконанні своїх професійних обов'язків;
- наявність здібностей до достатньо високого ступеня адаптованості працівників МНС до службової діяльності в екстремальних ситуаціях;
- адаптованість до службового колективу і адаптованість до виконуваних завдань, – до цілей, умов, інформації, способів і засобів дій;
- високий ступінь психологічної стійкості;
- переважання позитивних психічних станів у бійців і всього особового складу МНС.

Узагальнюючи одержані відомості з проблеми з урахуванням особливостей діяльності працівників МНС України в умовах екстремальної ситуації, психологічна готовність може бути звичайною, коли виконується звична робота, де стан підвищеної готовності приходить з виникненням новизни в діяльності, особливим стимулюванням, особливим характером роботи і т. ін. понижена готовність настає в результаті втоми, зниження інтересу до діяльності, переоцінки своїх можливостей і ін. таким чином, психологічна готовність до діяльності працівників МНС України, виступає як складна динамічна структура, що складається з мотиваційних, вольових, регулятивних, когнітивних і типологічних сторін психіки особового складу в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями.

Слід вказати й на різницю між компонентами готовності до діяльності і класами психічних явищ. Кожен компонент реалізує певну функцію готовності до діяльності. У той же час, якості і властивості, що відносяться до якого-небудь класу психічних явищ, можуть входити в зміст різних компонентів готовності до діяльності.

Теоретична модель готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях викладено в таблиці 1.

Таблиця 1

Компонент психологічної готовності	Характеристика
Когнітивний	Припускає: розуміння завдань професійної діяльності, виконання обов'язків і оцінку їх значущості; уявлення про вірогідні зміни обстановки, труднощі, майбутні умови виконання службових завдань в екстремальних ситуаціях; обсяг знань, прийомів, засобів і способів досягнення мети; наявність професійних умінь і навиків дій при виконанні службових завдань; здібність до аналізу ситуації, що склалася.
Мотиваційний	Включає: розуміння й усвідомлення державного значення і важливості завдань, виконуваного МНС; позитивне психологічне (ціннісно-орієнтаційне) ставлення до майбутньої діяльності, свідоме прагнення до добросовісного виконання службового обов'язку, оперативно-службового завдання; моральна нормативність, потреба в подоланні труднощів і наполегливості в досягненні мети; прояв інтересу до виконання службових завдань в екстремальних умовах; прагнення добитися успіху і показати себе з кращого боку при виконанні обов'язків.
	Відображає: самовладання, здатність регулювати свій психічний стан, відчуття, емоції, пригнічувати негативні емоції, страх, панічні реакції, уміння мобілізувати себе на виконання

Регулятивний	поставленого завдання; здатність протистояти екстремальним подразникам при виконанні службових завдань.
Вольовий	Включає: наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість у подоланні виниклих труднощів, самовладання; емоційно-вольову стійкість, здатність брати на себе відповідальність в екстремальних ситуаціях; уміння зберігати високий рівень активності, ініціативи, самостійності; здатність протистояти втомі.
Типологічний	Характеризує тип нервової системи, силу і врівноваженість нервових процесів, нервово-психічну стійкість і самовладання, адаптаційні можливості.

Дана модель розкриває суть і структурно-функціональний склад готовності до діяльності в екстремальних умовах. При цьому ми виходимо з того, що будь-який компонент органічно взаємопов'язаний з іншими, має своє власне місце в загальній структурі, яка певним чином координується цілеспрямованістю моделі.

Висновок. Таким чином, окресливши круг критеріїв і їх показників, за допомогою яких визначається ступінь психологічної готовності працівника МНС України як основний чинник успішності професійної діяльності, ми дістали можливість сформулювати інструментарій, за допомогою якого можна вивчати різні аспекти психологічної готовності МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Галина Андреева. – Г., 1995. – С. 140-141;
2. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологический аспект / [Дьяченко М.И. и др.]. – Минск, 1985. – 206 с.
3. Иваницкий А.Т. Совершенствование психологической подготовки курсантов вузов МВД СССР к службе во внутренних войсках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 19.00.06 / А.Т. Иваницкий. – М. : ВПА, 1987. – 16 с.;
4. Корольчук М.С. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів // М.С. Корольчук В.М., Крайнюк, В.М. Марченко. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
5. Нерсесян Л.С. Психологическая структура готовности оператора к экстремному действию / Лев Нерсесян, Вениамин Пушкин // Вопросы психологии. 1969. – № 5. – С. 60 – 68.
6. Месников В.И. Повышение эффективности процесса морально-психологической подготовки молодых воинов внутренних войск к служебно-боевой деятельности: автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. пед. наук: 19.00.06 / В.И. Месников. – СПб., 1996. – 17 с.
7. Перекопский Г.И. Повышение эффективности формирования психологической готовности курсантов вузов МВД России к служебно-боевой деятельности в экстремальных ситуациях: автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. пед. наук: 19.00.06 / Г. И. Перекопский. – СПб., 2000. – 17 с.
8. Силкин Н.Н. Формирование психологической подготовленности у сотрудников МВД к служебной деятельности в экстремальных условиях: автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. пед. наук: 19.00.06 / Н.Н. Силкин. – СПб., 1996. – 17 с.
9. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Владимир Шадриков. – М., 1982. – 182 с.

Подано до редакції 04.03.09

РЕЗЮМЕ

У статті описана модель психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях, яка передбачає п'ять компонентів: мотиваційний, типологічний, когнітивний, регуляторний, вольовий. Виділені їх змістовні критерії. Всі компоненти розглядаються як єдина система.

Ключові слова: психологічна готовність працівників МНС України, екстремальні ситуації, компоненти екстремальних ситуацій.

Е.С. Колесниченко

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ РАБОТНИКОВ МЧС УКРАИНЫ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

РЕЗЮМЕ

В статье описанная модель психологической готовности работников МЧС Украины к профессиональной деятельности в экстремальных ситуациях, которая включает пять компонентов: мотивационный, типологический, когнитивный, регуляторный, волевой. Выделены их содержательные критерии. Все компоненты рассматриваются как единая система.

Ключевые слова: психологическая готовность работников МЧС Украины, экстремальные ситуации, компоненты экстремальных ситуаций.

O.S. Kolesnychenko

THE MODEL OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE STAFF OF THE MINISTRY OF EMERGENCY MEASURES OF UKRAINE FOR ACTIVITY IN EXTREME SITUATIONS

SUMMARY

The article describes the model of psychological readiness of the staff of the Ministry of emergency measures of Ukraine for professional activity in extreme situations. The model includes five components: the motivational, typological, cognitive, regulative, and volitional ones. The author ascertains their content criteria. All the components are considered to be a single system.

Keywords: the model of psychological readiness, the staff of the Ministry of emergency measures of Ukraine, professional activity, extreme situations, components of extreme situations: the motivational, typological, cognitive, regulative, and volitional ones.

